

Vrouwen in de mondiale stad

Een feministisch verhaal over globalisering

Het beeld van economische globalisering dat vandaag de dag overheerst in de media, in beleidskringen, en in veel economische analyses, benadrukt hypermobiliteit, mondiale communicatie en de neutralisatie van plaats en afstand. De belangrijkste begrippen in dat beeld – mondiale informatie-economie, snelle communicatie en elektronische markten – suggereren zonder uitzondering dat plaats niet meer uitmaakt, en dat het enige type arbeider dat er nog toe doet de hoog opgeleide professional is. In dit soort benadering heeft de mondiale migratie van dienstmeisjes, kinderreisjes, verpleegsters, vrouwen werkzaam in de seksindustrie en vrouwen die worden uitgehuwelijkt, weinig te maken met globalisering. Ze zijn gewoon vrouwen die een kans wagen. Hun migraties en de banen die ze krijgen als ze zijn aangekomen, lijken weinig te zeggen over wat economische globalisering is.

In dit artikel wil ik onderzoeken of er belangrijke verbanden bestaan tussen de specifieke kenmerken van enerzijds globalisering en anderzijds de huidige migratie van en handel in vrouwen, voor werk dat altijd bij de huishoudelijke rol van vrouwen in de eerste wereld hoorde (Ehrenreich & Hochschild, 2003). In analytisch opzicht kunnen we de huidige mondiale migratie van vrouwen, voor arbeid die grotendeels aan vrouwen werd toegeschreven, herleiden tot twee specifieke dynamische configuraties. De eerste is de mondiale stad, en de andere bestaat uit een

aantal overlevingscircuits die ontstaan als reactie op de toenemende verpaupering van regeringen en hele economieën in het zuiden van de wereld. Zowel in de mondiale stad als in de overlevingscircuits verschijnen vrouwen als cruciale actoren in nieuwe, zich uitbreidende economieën. Deze minderwaardig geachte economische deelnemers vormen de sleutelcomponenten van deze nieuwe economieën. Globalisering speelt hier op twee manieren een specifieke rol: ze draagt bij aan het ontstaan van verbanden tussen de landen van herkomst en de landen van bestemming, en zorgt ervoor dat plaatselijke en regionale praktijken een mondiaal bestaan krijgen.¹

Lokaliseringen

Om het werkelijke verband te begrijpen tussen globalisering en de geglobaliseerde handel in diensten die onderdeel plachten te zijn van de huishoudelijke rol van vrouwen in de eerste wereld, moeten we op andere manieren naar globalisering kijken dan de heersende benadering doet. Economische globalisering moet begrepen worden in haar verscheidenheid aan lokaliseringen; veel van deze lokaliseringen rekent men doorgaans niet tot de plaatsen die iets te maken hebben met de mondiale economie. De mondiale stad is een van de strategische plaatsen voor veel van deze lokaliseringen.

Een van de lokaliseringen van de globaliseringsdynamiek is gelegen in het proces van

economische herstructurering in mondiale steden, dat heeft geleid tot een grote toename van de vraag naar goedkope arbeidskrachten en naar banen met weinig promotiekansen. Dit temidden van een explosie van de welvaart en macht, die in deze steden zijn geconcentreerd – dat wil zeggen, onder omstandigheden waarin ook een zichtbare toename van goedbetaalde banen en dure stedelijke ruimte is. ‘Vrouwen en immigranten’ komen naar voren als de arbeidskrachten die men gemakkelijk een laag salaris met weinig extra voorzieningen kan toedelen, zelfs als de vraag naar deze arbeidskrachten groot is en het om banen gaat in snelgroeiende sectoren. Doordat men zijn toevlucht kan nemen tot ‘vrouwen en immigranten’, wordt de historische knoop verbroken die normaliter, onder deze omstandigheden, zou hebben geleid tot een grotere macht van de arbeiders; de recrutering van deze groepen verleent die breuk bovendien een culturele legitimatie. We zien in de mondiale steden een duidelijke demografische verandering: een meerderheid van de aanwezige arbeidskrachten wordt gevormd door vrouwen, vaak niet-blanke, van zowel autochtone als allochtone afkomst.

Een andere lokalisering die zelden in verband wordt gebracht met globalisering is de toenemende informalisering van steeds meer activiteiten. Informalisering leidt ertoe dat de gemeenschap en het huishouden weer een belangrijke economische ruimte worden in de mondiale stad. Ik beschouw informalisering in deze setting als de goedkope – en vaak vrouwelijkste – equivalent van deregulering bovenin het systeem. Net als deregulering introduceert informalisering flexibiliteit, vermindert het de ‘lasten’ van regulering en verlaagt het de kosten, in dit geval vooral de arbeidskosten. Informalisering in de steden van het Noorden, of het nu New York, Londen, Parijs of Berlijn betreft, kan worden beschouwd als een waardeverlaging van allerlei activiteiten waarvoor binnen deze steden een effectieve en vaak groeiende vraag bestaat.

Immigranten en vrouwen zijn belangrijke deelnemers aan de nieuwe informele economie van deze steden. Zij nemen de kosten op zich van de informalisering van deze activiteiten.

Een derde belangrijke lokalisering van de dynamiek van globalisering is die van de nieuwe stand van professionele vrouwen. Elders heb ik de invloed onderzocht die de toename van vrouwelijke topprofessionals heeft, zowel in het ontstaan van de hogere inkomenswijken in de steden – woon- én zakenwijken – als in de hernieuwde verstedelijking van het middenklasse gezinsleven. De sterk gestegen vraag naar hoog opgeleide vakmensen heeft geleid tot een sterke toename van het aantal vrouwen in hooggekwalificeerde banen in het bedrijfsleven.² Het complexe en strategische karakter van deze banen vereist lange werktijden en een intensieve betrokkenheid bij baan en arbeidsleven. Dit doet een groot beroep op iemands tijd. Het is daarom veel wenselijker in de stad te wonen dan in een buitenwijk, vooral voor de alleenstaanden in die groep of voor huishoudens waarin beide partners een hooggekwalificeerde baan hebben. Dientengevolge zien we in de mondiale stad een uitbreiding van de woonwijken met mensen met een hoog inkomen en zien we een verstedelijking van het gezinsleven, voor zover deze hoogopgeleiden ‘alles willen’, inclusief kinderen en een hond, ook als ze voor geen van beide tijd hebben. Aangezien de banen veeleisend en uiterst tijdrovend zijn, voldoen de gebruikelijke manieren om een huishouden en bijbehorende levensstijl te onderhouden niet meer. Dit is een type huishouden dat ik omschrijf als ‘het hogeropgeleiden huishouden zonder “vrouw”’, ongeacht het feit dat zo’n huishouden kan bestaan uit een stel; man en vrouw, twee mannen, twee vrouwen. Een groeiend aantal huishoudelijke taken komt weer op de markt. Ze worden rechtstreeks gekocht als goederen en diensten of indirect door middel van gehuurde arbeid. Als gevolg hiervan zien we in de mondiale steden overal ter wereld de terugkeer van de zogenaamde ‘dienstbare klassen’, die voor-

al bestaan uit vrouwelijke immigranten en migranten (Sassen, 2001, hoofdstuk 9).

In de hoogste sectoren in mondiale steden bestaat een groot deel van de banen uit laagbetaald en handmatig werk dat veelal wordt verricht door vrouwelijke immigranten. Ook de hoogste rangen werknemers hebben administratieve medewerkers, schoonmakers en reparateurs nodig voor hun ultramoderne kantoren, plus vrachtwagenchauffeurs, om de software af te leveren, en niet te vergeten het toilet papier. Hoewel dit soort werknemers en banen nooit worden beschouwd als onderdeel van de mondiale economie, maken ze feitelijk deel uit van de hele infrastructuur van banen die een rol spelen bij het laten draaien van het geglobaliseerde economische systeem, inclusief de zeer geavanceerde vormen ervan, zoals het internationale financiële wezen.

Hooggekwalificeerde bedrijfsdiensten, van de financiële administratie tot de deskundigen in besluitvorming, worden meestal niet geanalyseerd in termen van hun arbeidsproces. Zulke diensten worden meestal beschouwd als een soort product, bijvoorbeeld hooggekwalificeerde technische kennis. Daardoor is er onvoldoende aandacht gegeven aan het feitelijke spectrum van banen, van hoogbetaald naar laagbetaald, dat betrokken is bij de productie van deze diensten. Informatie-output dient te worden geproduceerd, en de gebouwen waarin de werknemers werken moeten worden gebouwd en schoongemaakt. De snelle groei van de financiële industrie en van hooggespecialiseerde diensten levert niet alleen hooggekwalificeerde technische en administratieve banen op, maar ook laagbetaalde, ongeschoolde banen. De conclusie van mijn onderzoek in New York en andere steden was dat tussen de 30 en 50 procent van de arbeidskrachten in de toonaangevende sectoren in feite laagbetaald zijn (Sassen, 2001, hoofdstukken 8 en 9).

Bovendien heeft de ultramoderne levensstijl van de professionals in deze sectoren een nieuwe vraag gecreëerd naar een scala aan

huishoudelijke arbeidskrachten, in het bijzonder dienst- en kindermisjes. De uitbreiding van het hoogbetaalde arbeidsleger in combinatie met de opkomst van nieuwe levensstijlen heeft geleid tot meer en meer stadswijken met een grote instroom aan hoge inkomens, een proces dat, in laatste instantie, berust op de beschikbaarheid van een enorm aanbod aan laagbetaalde arbeiders.³ Dure restaurants, luxe woningen en hotels, winkels met exclusieve etenswaren, boetieks en speciale schoonmaakdiensten zijn stuk voor stuk arbeidsintensiever dan hun goedkopere equivalenten. Dit heeft – in een mate die we in lange tijd niet hebben gezien – het hele idee van de ‘dienstbare klassen’ weer teruggebracht in hedendaagse huishoudens met een hoog inkomen. De vrouwelijke immigrant in dienst bij de blanke, hoogopgeleide vrouw uit de middenklasse is in de plaats gekomen van het traditionele beeld van de zwarte vrouwelijke dienstbode in dienst van de blanke meester. Al deze trends leiden in de steden tot een steeds scherper tendens richting sociale polarisatie.

Een aantal van deze kwesties wordt goed geïllustreerd in de momenteel in opkomst zijnde onderzoeksliteratuur over huishoudelijke hulp (Ehrenreich & Hochschild, 2003; Parreñas, 2001; Ribas-Mateos, 2005), en in de snelle groei van internationale organisaties die inspelen op de vraag naar diverse huishoudelijke taken. We zien mondiale arbeidsmarkten ontstaan, zowel aan de bovenkant als aan de onderkant van het economische systeem. Aan de onderkant komt de werkverschaffing veelal tot stand door de inspanningen van individuen, voornamelijk immigranten, hoewel er een steeds groter netwerk van organisaties bij betrokken raakt. Kelly Services bijvoorbeeld, een mondiale uitzendorganisatie met kantoren in 25 landen, heeft nu ook een thuiszorgafdeling, die een volledig scala aan hulp kan bieden. Het programma is in het bijzonder afgestemd op mensen die hulp nodig hebben bij dagelijkse activiteiten, maar ook op diegenen die geen tijd hebben om te voorzien in de

behoeften van leden van het huishouden waarvoor vroeger de 'moeder/vrouw'-figuur in het huishouden zou hebben gezorgd.⁴ Het aantal groeit van zulke mondiaal opererende uitzendorganisaties, gericht op de huishoudens van hoogopgeleiden, die met hun aangeboden diensten verschillende aspecten van dagopvang bestrijken, waaronder wegbrengen en ophalen, en taken binnenshuis, van kinderopas tot schoonmaken en koken.⁵ Een internationaal bureau voor kindermisjes en au pairs (EF Au Pair Corporate Program) richt zich rechtstreeks tot bedrijven en spoort ze aan om hun diensten als vast onderdeel van het arbeidscontract aan te bieden aan potentiële werknemers, om hen te helpen voorzien in hun huishoudelijke en kinderopvangbehoeften. We gaan naar het patroon toe dat de transnationale professionele klasse van deze diensten gebruikmaakt in het groeiende netwerk van de mondiale steden waartussen zij zich verplaatsen (Sassen, 2001, hoofdstuk 7).

Aan de bovenkant van het systeem voorzien grote Fortune 500-uitzendbedrijven andere bedrijven van hooggekwalificeerde werknemers voor professionele en technische banen. In 2001 was de grootste hiervan de Zwitserse multinational Adecco, met kantoren in 58 landen; in 2000 leverde Adecco aan firma's over de hele wereld drie miljoen arbeidskrachten. Manpower, met kantoren in 59 verschillende landen, leverde twee miljoen arbeidskrachten. Kelly Services, hierboven genoemd, leverde in 2000 750.000 werknemers.

Migratie en mensenhandel

Specifieke processen die ik beschouw als diep verbonden met bepaalde karakteristieken van de huidige economische globalisering, zijn migraties die grotendeels georganiseerd worden door derden, meestal regeringen of illegale tussenpersonen. Onder andere via deze migraties wordt het arbeidsaanbod voor laagbetaalde banen in het Noorden gecreëerd. De afgelopen tien jaar zijn gekenmerkt door een toenemende aanwezigheid van vrouwen in

allerlei soorten 'cross-order circuits'. Onder deze circuits valt de illegale mensenhandel voor de seksindustrie en voor verschillende soorten formele en informele arbeidsmarkten. Ik gebruik het woord circuits om te benadrukken dat er bij deze dynamiek sprake is van een zekere institutionalisering – het gaat niet slechts om een verzameling van individuele handelingen.

Mensenhandel betekent de gedwongen werving en/of transport van mensen, binnen een land en tussen verschillende landen, voor werk of diensten, via allerlei methoden die altijd met dwang gepaard gaan. Mensenhandel is een schending van verschillende onvervreemdbare rechten: mensenrechten, burgerrechten en politieke rechten. Mensenhandel lijkt vooral betrekking te hebben op de seksindustrie, op arbeidsmarkten, op illegale migratie. Er is veel wetgevend werk verricht om de mensenhandel aan te pakken: internationale verdragen en handvesten, VN-resoluties, en het werk van verschillende organen en commissies.⁶ Ook NGO's spelen een steeds belangrijker rol.⁷ Handel in vrouwen voor de seksindustrie is zeer winstgevend voor de handelaren. De Verenigde Naties schatten dat in 1998 vier miljoen mensen werden verhandeld, resulterend in een winst voor criminele organisaties van zeven miljard Amerikaanse dollar.⁸ Hieronder vallen overmakingen van geld verdiend door prostituees en betalingen aan organisatoren en ondersteunende partijen. In Japan bedroeg de winst in de seksindustrie de afgelopen jaren circa 4,2 triljoen yen per jaar. In Polen schat de politie dat voor elke geleverde Poolse vrouw de mensenhandelaar ongeveer 700 Amerikaanse dollar ontvangt. De federale politie van Australië schat dat er aan 200 prostituees zo'n 900.000 dollar contant per week wordt verdiend. Vrouwen uit de Oekraïne en Rusland – hoog gewaardeerd op de seksmarkt – leveren de betrokken criminele bendes tussen de 500 en 1000 Amerikaanse dollar per vrouw. Deze vrouwen bedienen gemiddeld vijftien klanten per dag, en men kan ervan uitgaan

dat elk van hen de bende per maand zo'n 215.000 Amerikaanse dollar oplevert.⁹

Men schat dat de afgelopen jaren miljoenen vrouwen en meisjes verhandeld zijn binnen en vanuit twee van de belangrijkste mensenhandelgebieden, Azië en de voormalige Sovjet-Unie. In beide gebieden heeft de toename van de mensenhandel te maken met het feit dat vrouwen tot armoede vervallen of worden verkocht aan tussenpersonen vanwege de armoede van hun huishoudens of hun ouders. Hoge werkloosheid in de voormalige Sovjetrepublieken is een van de factoren geweest die bijdraagt aan de toename van het aantal criminele bendes en van de handel in vrouwen. De werkloosheid onder vrouwen in Armenië, Rusland, Bulgarije en Kroatië liep op tot 70 procent en in de Oekraïne tot 80 procent, nadat de vrije marktpolitiek was ingevoerd. Onderzoek wijst uit dat economische noodzaak de uiteindelijke reden is om tot prostitutie over te gaan.¹⁰

Handel in migranten is eveneens winstgevend. Volgens een VN-rapport maakten criminele organisaties in de jaren negentig naar schatting 3,5 miljard Amerikaanse dollar winst per jaar op de handel in migranten in het algemeen (mannen en vrouwen). De verschijning van de georganiseerde misdaad is een recente ontwikkeling in de handel in migranten; in het verleden waren het meestal kleine criminelen die zich bezighielden met deze vorm van mensenhandel. Er zijn ook meldingen dat georganiseerde groepen criminelen intercontinentaal strategische verbintenissen tot stand brengen, via netwerken van landgenoten in verschillende landen; dit vergemakkelijkt transport, plaatselijke contacten en distributie, de levering van valse documenten, enzovoort. Het Global Survival Network deed verslag van deze praktijken (Global Survival Network, 1997). Zulke netwerken vergemakkelijken eveneens de georganiseerde distributie van verhandelde vrouwen naar 'derde' landen – dus niet alleen van het land van herkomst naar het land van bestemming.

Handelaren kunnen vrouwen smokkelen van Birma, Laos, Vietnam en China naar Thailand, terwijl Thaise vrouwen naar Japan en de VS kunnen zijn gesmokkeld.¹¹

Bepaalde aspecten van het immigratiebeleid en de uitvoering daarvan kunnen er zeker toe bijdragen dat vrouwen die slachtoffer zijn van mensenhandel nog kwetsbaarder worden. Als ze geen paspoort hebben, wat meestal het geval is, zullen ze niet worden behandeld als slachtoffers van misbruik maar als wetsovertreders, voor zover ze de wet hebben overtreden inzake binnenkomst in een land, verblijf en werkvergunning. Pogingen om immigratie zonder papieren en mensenhandel aan te pakken door strengere grenscontroles, vergroot de kans dat vrouwen mensenhandelaren zullen gebruiken om de grens over te steken, van wie sommigen zullen blijken te behoren tot criminele organisaties gelieerd aan de seksindustrie.

Prostitutie is in veel landen verboden voor buitenlandse vrouwen, wat de rol van criminele bendes in de prostitutie verder versterkt. Het vermindert daarnaast de overlevingskansen van buitenlandse vrouwen, die in de regel beperkte toegang hebben tot reguliere banen. In veel landen wordt prostitutie van buitenlandse vrouwen wel getolereerd, maar dat geldt voor banen op de reguliere arbeidsmarkt veel minder. Dit is bijvoorbeeld het geval in Nederland en Zwitserland. Volgens gegevens van de IOM (International Organization for Migration) (1998) is het percentage prostituees onder vrouwelijke migranten in veel EU-landen veel hoger dan onder vrouwelijke autochtonen: 75 procent in Duitsland, 80 procent in Milaan, enzovoort.

Sommige vrouwen weten weliswaar dat ze verhandeld worden voor de prostitutie, maar voor velen worden de omstandigheden van hun werving en de mate van misbruik en onderworpenheid pas duidelijk nadat ze in het land van bestemming zijn aangekomen. De manieren waarop hun bewegingsvrijheid beperkt wordt zijn vaak extreem, grenzend aan

slavernij, evenals het misbruik, waaronder verkrachting en andere vormen van seksueel geweld, en lijfstraffen. Ze worden zwaar onderbetaald en hun loon wordt vaak ingehouden. Men belet hun beschermende maatregelen te nemen tegen het krijgen van aids, en ze hebben meestal geen recht op medische behandeling. Als ze hulp zoeken bij de politie kunnen ze worden vastgezet omdat ze de immigratiewetten overtreden; als ze valse documenten hebben worden ze strafrechtelijk vervolgd.¹²

Aangezien het toerisme de afgelopen tien jaar aanzienlijk is toegenomen en een belangrijke ontwikkelingsstrategie is geworden voor steden, regio's en hele landen, heeft de vermaaksector een navenante groei en erkenning als belangrijke ontwikkelingsstrategie doorge-

maakt (Bradshaw et al., 1993; Judd & Fainstein, 1999). Op veel plaatsen is de sekshandel een onderdeel van de vermaakindustrie, en is daarmee meegegroeid. Op een zeker moment gaat blijken dat de sekshandel zelf een ontwikkelingsstrategie kan worden in gebieden met hoge werkloosheid en armoede, waar de regering wanhopig probeert inkomsten binnen te krijgen en deviezenreserves op te bouwen. Als de plaatselijke industrie en landbouw niet langer kunnen functioneren als bronnen van emplooi, winst en regeringsinkomsten, wordt wat ooit een marginale bron van inkomsten was steeds belangrijker. Het toegenomen belang van deze sectoren voor ontwikkelingspolitiek zorgt steeds vaker voor onbedoelde neveneffecten. Wanneer de IMF en de

VIA INTERNATIONALE NETWERKEN WORDEN VROUWEN UIT VERSCHILLENDE LANDEN VERHANDELD OM TE WERKEN IN DE SEKSINDUSTRIE.

Wereldbank toerisme als een oplossing zien voor groeiproblemen in veel arme landen, en leningen geven voor de ontwikkeling of uitbreiding ervan, kunnen ze daardoor bijdragen aan de ontwikkeling van bredere, geïnstitutionaliseerde voorwaarden voor de uitbreiding van de vermaakindustrie en daarmee indirect van de sekshandel. Dit onbedoelde verband met ontwikkelingsstrategieën geeft reden te vermoeden dat vrouwenhandel nog wel eens een sterke groei zou kunnen doormaken.

De bemoeienis van de georganiseerde misdaad met de sekshandel, het ontstaan van grensoverschrijdende etnische netwerken en de toenemende transnationalisering in veel aspecten van het toerisme suggereren dat we waarschijnlijk een verdere ontwikkeling van de mondiale seksindustrie gaan zien. Dit kan inhouden dat er pogingen worden ondernomen om steeds meer 'markten' binnen te dringen en dat de industrie zich in het algemeen uitbreidt. Dit is een zorgwekkende mogelijkheid, vooral in een context waarin een groeiend aantal vrouwen weinig tot geen kans op werk heeft. En deze groeiende aantallen zijn te verwachten, gezien de hoge werkloosheid en armoede, het inkrimpen van een wereld van arbeidskanalen die waren verankerd in de meer traditionele sectoren van deze economieën, en de groeiende schuldenlast van regeringen, die daardoor niet in staat zijn de armen sociale voorzieningen en steun te bieden.

Vrouwen in de seksindustrie worden zo – in bepaalde soorten economieën – een onmisbare schakel die de vermaakindustrie helpt uit te breiden en daarmee het toerisme als een ontwikkelingsstrategie stimuleert, wat op zijn beurt een bron van regeringsinkomsten wordt. Deze verbanden zijn structureel, niet het gevolg van een samenzwering. Hun belang voor de economie wordt alleen maar groter door de afwezigheid of beperkingen van andere bronnen die voor levensonderhoud, winsten, en inkomsten kunnen zorgen, voor respectievelijk arbeidskrachten, ondernemingen en regeringen.

Geld naar huis sturen, goed voor de staat

Vrouwen, en migranten in het algemeen, zijn op het macrosociale niveau van ontwikkelingsstrategieën om nog een andere reden interessant: hun geldovermakingen vormen in veel landen een belangrijke bron van deviezenreserves voor de regering. Hoewel de geldstroom van deze overmakingen klein is vergeleken bij de dagelijkse kapitaalstroom op verschillende financiële markten, zijn deze overmakingen vaak zeer belangrijk voor zich ontwikkelende of in problemen verkerende economieën.

In 1998 bedroegen de mondiale transacties van immigranten naar hun land van herkomst meer dan 70 miljard Amerikaanse dollar. Om te begrijpen wat dit getal betekent, moet het worden gezien in verband met het BNP (Bruto Nationaal Product) en de deviezenreserves in de betreffende landen, in plaats van het te vergelijken met de mondiale kapitaalstroom. In de Filipijnen bijvoorbeeld, een belangrijke leverancier van migranten in het algemeen en van vrouwen in de vermaakindustrie in verschillende landen, waren overmakingen de op twee na grootste bron van deviezen in de afgelopen jaren. In Bangladesh, nog een land met grote aantallen arbeiders in het Midden-Oosten, Japan en verschillende Europese landen, vertegenwoordigen overmakingen ongeveer een derde deel van de deviezen.

De uitvoer van arbeidskrachten en overmakingen zijn de middelen waarmee regeringen het hoofd kunnen bieden aan werkloosheid en buitenlandse schulden. Er zijn twee manieren waarop regeringen door middel van deze strategieën voordelen hebben verworven. Een daarvan is sterk geformaliseerd, de ander is gewoon een bijproduct van het migratieproces zelf. Tot de beste voorbeelden van een formeel exportprogramma van arbeidskrachten behoren Zuid-Korea en de Filipijnen. In de jaren zeventig ontwikkelde Zuid-Korea uitgebreide stimuleringsprogramma's voor de uitvoer van arbeidskrachten, als een integraal onderdeel van de groeiende overzeese constructie-indus-

trie. Aanvankelijk ging het om export van arbeidskrachten naar de OPEC-landen in het Midden-Oosten en daarna over de hele wereld. Toen Zuid-Korea zelf een periode van sterke economische groei doormaakte, werd de uitvoer een minder noodzakelijke en aantrekkelijke optie. De Filipijnse regering verbreedde en varieerde juist het concept van het uitvoeren van zijn inwoners, als een manier om met de werkloosheid om te gaan en om door de overmakingen van Filipijnse migranten de noodzakelijke deviezen te bemachtigen. Ik ga nu op dit voorbeeld door, omdat het een serie kwesties verheldert die de kern van dit artikel uitmaken.

De Filipijnse regering heeft een belangrijke rol gespeeld bij de emigratie van Filipijnse vrouwen naar de Verenigde Staten, het Midden-Oosten en Japan, via de Philippines Overseas Employment Administration (POEA). Dit orgaan, opgericht in 1982, organiseerde en controleerde de uitvoer van verpleegsters en dienstmeisjes naar gebieden in de wereld waar een grote vraag bestond naar deze arbeidskrachten. Hoge buitenlandse schulden en een hoge werkloosheid maakten dit beleid aantrekkelijk. Filipijnse arbeidskrachten stuurden de laatste paar jaar gemiddeld bijna een miljard Amerikaanse dollar naar huis.

De verschillende landen die arbeidskrachten importeerden, hadden hun eigen specifieke redenen om dit beleid te verwelkomen. In de OPEC-landen van het Midden-Oosten steeg de vraag naar arbeidskrachten in de huishouding sterk na de stijging van de olieprijs in 1973. De VS werden eind jaren tachtig geconfronteerd met een groot tekort aan verpleegsters, een beroep waar een jarenlange opleiding voor nodig was, maar dat een laag salaris en weinig prestige of erkenning opleverde. Om de invoer van verpleegsters mogelijk te maken, namen zij in 1989 de Immigration Nursing Relief Act aan.¹³ Zo nam Japan tijdens de economische bloei van de jaren tachtig, met stijgende netto inkomens en een groot tekort aan arbeidskrachten een wet aan die 'personeel

voor de vermaakindustrie' toegang tot het land verschafte.¹⁴

De Filipijnse regering nam tevens regelgeving aan waardoor huwelijksbureaus die werken per postorder, jonge Filipijnse vrouwen mochten werven om met buitenlandse mannen te trouwen, bij wijze van een contractuele overeenkomst. De georganiseerde inspanningen van de regering waren cruciaal voor de snelle toename van deze handel. Tot de belangrijkste klanten behoorden de VS en Japan. Japanse landbouwgemeenschappen waren een belangrijke bestemming voor deze bruiden, door de grote tekorten aan mensen en vooral aan jonge vrouwen op het Japanse platteland, in tijden van economische bloei en een extreem hoge vraag naar arbeidskrachten in de grote stedelijke gebieden. Stadsbesturen maakten het tot hun beleid om Filipijnse bruiden te accepteren.¹⁵

De meeste Filipijnse vrouwen die in deze kanalen terechtkomen, gaan in het buitenland werken als dienstmeisje, vooral in andere Aziatische landen (Chin, 1997; Heyzer, 1994; Yeoh et al, 1999). De op één na grootste groep, de snelst groeiende, gaat werken in de vermaakindustrie, met name in Japan (Sassen, 2001, hoofdstuk 9). De snelle toename van het aantal migranten in de vermaakindustrie is vooral toe te schrijven aan de meer dan 500 'vermaakmakelaars' op de Filipijnen, die buiten de regering om werken – hoewel de staat wel profiteert van de overmakingen van deze arbeidskrachten. Deze makelaars leveren vrouwen voor de Japanse seksindustrie, die in principe in handen is van georganiseerde bendes. Deze migranten doorlopen dus niet het regeeringsprogramma voor de intrede van arbeidskrachten in de vermaakindustrie. Deze vrouwen worden geworven om te zingen en gastvrouw te zijn; maar vaak, misschien wel meestal, worden ze ook gedwongen in de prostitutie te werken.

Op de Filipijnen bestaat weliswaar het meest ontwikkelde programma, maar het is niet het enige land dat deze strategieën heeft

verkend. Na de financiële crisis van 1997-1998 startte Thailand in 1998 een campagne om arbeidsmigratie en werving van Thaise arbeidskrachten door buitenlandse firma's te stimuleren. De regering probeerde arbeidskrachten uit te voeren naar het Midden-Oosten, de VS, Groot-Brittannië, Duitsland, Australië en Griekenland. De regering van Sri Lanka heeft geprobeerd nog eens 200.000 arbeidskrachten uit te voeren, naast de miljoen mensen die al in het buitenland werken; Srilankaanse vrouwen maakten in 1998 880 miljoen Amerikaanse dollar over, grotendeels van hun inkomsten als dienstmeisjes in het Midden- en Verre Oosten.¹⁶ Bangladesh organiseerde al in de jaren zeventig uitgebreide programma's voor export van arbeidskrachten naar de OPEC-landen van het Midden-Oosten. Dit duurt nog steeds voort en vormt samen met de individuele migraties naar deze en andere landen, met name naar de VS en Groot-Brittannië, een belangrijke deviezenbron. Arbeidskrachten uit Bangladesh maakten de afgelopen jaren jaarlijks 1,4 miljard Amerikaanse dollar over (David, 1999).

De balans

De mondiale migratie van en handel in vrouwen is geworteld in specifieke kenmerken van de huidige globalisering van economieën, zowel in het noorden als het zuiden. In plaats van de beschrijving van globalisering te beperken tot de hypermobiliteit van kapitaal en de opkomst van informatie-economieën, moeten we onder ogen zien dat ook specifieke plaatsen en arbeidsprocessen deel uitmaken van en voorwaarde zijn voor economische globalisering.

In dit artikel heb ik me gericht op twee van zulke concrete voorwaarden. De eerste is de globalisering van veelal 'oudere' overlevings- en winstmakende activiteiten, die vandaag de dag een mondiaal aanbod aan laagbetaalde vrouwelijke werkneemsters creëren. De andere is de groeiende vraag in het noorden van de wereld naar buitenlandse kindermisjes, dienstmeisjes, verpleegsters, en sekswerksters

die neerkomt op een vergaande reorganisatie van de vraag naar arbeid. Deze dynamieken zijn met name waarneembaar in mondiale steden – tevens strategische plaatsen voor het mondiale ondernemingskapitaal.

De toenemende verpaupering van regeringen en hele economieën in het zuiden van de wereld heeft geleid tot de sterke toename van overlevings- en winstmakende activiteiten die de migratie van en handel in vrouwen impliceren. Tot op zekere hoogte zijn dit oudere processen die op nationaal en regionaal niveau speelden en nu op mondiale schaal werkzaam zijn. Dezelfde infrastructuur die grensoverstijgende bewegingen van kapitaal, informatie en handel mogelijk maakt, maakt ook een hele reeks aan grensoverstijgende bewegingen mogelijk die niet door de ontwerpers van de huidige globalisering van economieën waren bedoeld. Een sleutelkwestie hier is dat vrouwen door hun werk en overmakingen de regeringsinkomsten van zwaar in de schulden zittende landen verbeteren. Bovendien bieden ze nieuwe winstmogelijkheden aan 'ondernemers' die andere mogelijkheden zien verdwijnen op het moment dat mondiale firma's en markten hun landen bereiken, of aan ervaren criminelen die hun illegale handel nu mondiaal kunnen bedrijven. Het gaat om vaak complexe overlevingscircuits, waarbij sprake is van verschillende locaties en groepen actoren, die een toenemend mondiale keten van handelaren en 'werknemers' vormen.

Maar globalisering heeft ook nieuwe situaties en dynamieken geproduceerd. Een sprekend voorbeeld daarvan zijn de mondiale steden, zowel voor het mondiale ondernemingskapitaal als voor de nieuwe dynamieken in de vraag naar arbeid waarbij vrouwen uit het zuiden van de wereld betrokken zijn. Dit zijn plaatsen waar een aantal van de sleutelfuncties en hulpbronnen voor het managen en coördineren van mondiale economische processen geconcentreerd zijn. De groei van deze activiteiten heeft op zijn beurt een snelle groei van de vraag naar hoogbetaalde professionals

geproduceerd. Zowel de bedrijven als de leefstijlen van de hoogbetaalden creëren een vraag naar laagbetaalde dienstverlenende arbeiders. Zo zijn de mondiale steden ook plaatsen geworden waar grote aantallen laagbetaalde vrouwen en immigranten in strategische economische sectoren zijn opgenomen. Dat gebeurt direct door de vraag naar veelal laagbetaalde kantoorstaf en handarbeiders zoals conciërges en reparateurs. En het gebeurt indirect door de consumptiepraktijken van de hoge inkomens, die weer een vraag creëren naar zowel dienst- en kindermisjes, en naar laagbetaalde werknemers in dure restaurants en winkels. Laagbetaalde werknemers worden deel van de leidende economische sectoren, maar onder omstandigheden die hen onzichtbaar maken. Daarmee wordt een historisch belangrijke bron van de macht van arbeiders, namelijk het werkzaam zijn in groeisectoren, ondermijnd.

Dit artikel is een verkorte versie van: Saskia Sassen (2003). *Global cities and survival circuits*. In B. Ehrenreich & A.R. Hochschild (Eds.), *Global woman. Nannies, maids, and sex workers in the new economy* (pp. 254-274). New York: Metropolitan Books.

Vertaling: Nienke van der Hoeven, Judith Vega

Noten

1. In mijn verdere onderzoek betrek ik ook activiteiten en praktijken die door globalisering mogelijk worden gemaakt, die we bevrijdend zouden kunnen noemen. Daaronder vallen bijvoorbeeld specifieke aspecten van de mensenrechten- en milieubewegingen, en ook bepaalde activiteiten van het anti-globaliseringsnetwerk. We zouden kunnen stellen dat globalisering ook de productie van tegengeografieën van globalisering mogelijk maakt, waarvan sommige onderdrukkend, andere emanciperend zijn.
2. Vrouwen vertegenwoordigen inderdaad een specifiek soort arbeidsleger in veel van deze contexten, aangezien ze gezien worden, terecht of niet, als betere culturele tussenpersonen; voor bedrijven

die op de mondiale markt opereren een belangrijk punt. Bovendien worden vrouwen van cruciaal belang geacht voor de interactie met klanten in de financiële dienstensector, omdat ze meer vertrouwen zouden wekken en het zo individuele investeerders makkelijker zouden maken hun geld te zetten op hoog-speculatief geachte projecten.

3. Wat betreft de consumptiebehoeften van de laagbetaalde bevolkingsgroep in grote steden: ook daarin wordt voorzien door arbeidsintensieve in plaats van gestandaardiseerde vormen van productie van goederen en diensten waarin vakbonden een rol spelen. Bij die eerste gaat het om kleine werkplaatsen en detailhandelbedrijfjes die van gezinsarbeid afhankelijk zijn, en vaak niet voldoen aan minimum veiligheids- en gezondheids-eisen. Goedkope, lokaal geproduceerde kleding en beddengoed van textielbedrijfjes (de 'sweats-hops') kunnen concurreren met de goedkope Aziatische import. Een groeiend aantal producten en diensten, van in kelders gemaakt goedkoop meubilair tot 'zigeunertaxi's' en gezinszorg, is beschikbaar om te voorzien in de vraag van de lage inkomensgroepen.
4. Deze thuiszorg (bijvoorbeeld baden en aankleden, voedselbereiding, in en uit bed helpen, herinneren aan medicatie, vervoer, huishouden, conversatie en gezelschap) houdt minder direct verband met de behoeften van de huishoudens met hoge inkomens, maar het betreft hier wel taken waar voorheen de typische huisvrouw in het noorden van de wereld zorg voor droeg.
5. Voorbeelden van prominente organisaties op deze markt zijn de International Nanny and Au Pair Agency, met hoofdkwartieren in Engeland, Nannies Incorporated, in Londen en Parijs, en de International Au Pair Association (IAPA) die haar basis in Canada heeft.
6. Zie onder meer Chuang (1998). Inmiddels is mensenhandel zozeer een erkende kwestie geworden dat ook de G8-bijeenkomst in Birmingham (mei 1998) er aandacht aan besteedde (IOM, 1998). De leiders van de acht belangrijkste geïndustrialiseerde landen zagen het belang in van samenwerking tegen de internationale georganiseerde misdaad en de mensenhandel.

7. De Coalition Against Trafficking in Women heeft organisaties en vertegenwoordigers in Australië, Bangladesh, Europa, Latijns-Amerika, Noord-Amerika, Afrika, en het Azië aan de Grote Oceaan. Het Women's Rights Advocacy Program heeft het Initiative Against Trafficking in Persons ontwikkeld teneinde de mondiale mensenhandel te bestrijden. Andere organisaties zijn de Stichting tegen Vrouwenhandel (STV) en de Global Alliance Against Traffic in Women (GAATW).
8. Voor regelmatig bijgewerkte informatie over mensenhandel zie: <http://www.hrlawgroup.org/site/programs/traffic.html>. Zie tevens: Altink (1995), Kempadoo en Doezema (1998), Lim (1998), Lin & Wijers (1997), Shannon (1999).
9. Voor verdere gedetailleerde informatie zie de STV-GAATW-rapporten (IOM, 1998).
10. Er bestaat tevens een groeiende handel in kinderen voor de seksindustrie. Dit was al langer het geval in Thailand, maar bestaat nu ook in verschillende andere Aziatische landen, in Oost-Europa, en Latijns-Amerika.
11. Er zijn diverse meldingen van specifieke grensoverstijgende bewegingen in de mensenhandel. Maleisische tussenpersonen verkopen Maleisische vrouwen voor prostitutie in Australië. Oost-Europese vrouwen uit Albanië en Kosovo worden door bendes verhandeld voor prostitutie in Londen (Hamzic & Sheehan, 1999). Europese tielers uit Parijs en andere steden worden verkocht aan Arabische en Afrikaanse klanten (Shannon, 1999). In de VS heeft de politie een einde gemaakt aan een internationaal Aziatisch syndicaat dat vrouwen importeerde uit China, Thailand, Korea, Maleisië en Vietnam (Booth, 1999). Aan de vrouwen werd tussen de 30.000 en 40.000 Amerikaanse dollars in rekening gebracht, in contracten die betaald moesten worden door hun werk in de sekshandel en in naaiateliers. De vrouwen in de sekshandel werden tussen verschillende staten in de VS heen en weer vervoerd om de klanten voortdurende variatie te bezorgen.
12. De Coalition to Abolish Slavery and Trafficking (<http://www.traffickedwomen.org/fact.html>) noemt een onderzoek onder Aziatische sekswerkers dat concludeerde dat verkrachting vaak vooraf gaat aan het verkocht worden voor prostitutie, en dat ongeveer eenderde van de vrouwen onder valse voorwendsels in de prostitutie belandt.
13. Ongeveer 80 procent van de verpleegsters die op grond van deze wet binnenkwamen kwam uit de Filipijnen.
14. Japan nam een nieuwe immigratiewet aan – strikt genomen een amendement op een bestaande wet – die de voorwaarden voor binnenkomst van buitenlandse werknemers radicaal herschreef. De wet liet een reeks van professionals voor de nieuwe diensteneconomie toe (specialisten in financieel management, accountants, juristen, enzovoort) maar maakte de toegang tot wat 'simpele arbeid' werd genoemd illegaal. Die laatste bepaling leidde tot een snelle toename in het aantal illegale arbeiders voor lagelonenbanen. Maar de nieuwe wet ontwierp wel speciale voorzieningen voor het binnenlaten van 'entertainers' (Sassen, 1998, hoofdstuk 6).
15. Er is groeiend bewijs voor geweld tegen postorder-bruiden in diverse landen, ongeacht hun oorspronkelijke nationaliteit. In de VS rapporteerde de Immigration and Naturalization Service (INS) dat huiselijk geweld tegen postorder-bruiden een ernstige omvang heeft aangenomen. Tot 1989 stond de Filipijnse regering de meeste organisaties voor postorder-bruiden toe. Onder de regering van Corazon Aquino werd de handel in postorder-bruiden verboden. Het blijkt echter bijna onmogelijk deze organisaties op te heffen; ze blijven opereren, in overtreding van de wet.
16. S. Lankan Migrant Workers Remit Rs. 60 Billion in 1998, Xinhua News Agency – Ceis. Woodside, 12/2/99. Zie verder: Philippines Information Service (1999).

Literatuur

- Altink, S. (1995). *Stolen lives: Trading women into sex and slavery*. New York: Harrington Park Press, en London: Scarlet Press.
- Booth, W. (1999, 21 August). Thirteen charged in gang importing prostitutes. *Washington Post*.
- Bradshaw, Y., R. Noonan, L. Gash, & C. Buchmann (1993). *Borrowing against the future: Children*

- and third world indebttness. *Social Forces*, 71 (3), 629-656.
- Chin, C. (1997). Walls of silence and late 20th century representations of foreign female domestic workers. The case of Filipina and Indonesian house-servants in Malaysia. *International Migration Review*, 31 (1), 353-385.
- Chuang, J. (1998). Redirecting the debate over trafficking in women. Definitions, paradigms, and contexts. *Harvard Human Rights Journal*, 10 (Winter), 65-107.
- David, N. (1999). Migrants made the scapegoats of the crisis. ICFTU Online (International Confederation of Free Trade Unions). <http://www.hartford-hwp.com/archives/50/012.html>
- Ehrenreich, B. & A.R. Hochschild (Eds.) (2003). *Global woman. Nannies, maids, and sex workers in the new economy*. New York: Metropolitan Books.
- Global Survival Network (1997). Crime and servitude: An expose of the traffic in women for prostitution from the newly independent states. <http://www.globalsurvival.net/femaletrade.html> (november).
- Hamzic, E. & M. Sheehan (1999, 4 July). Kosovo sex slaves held in Soho flats. *Sunday Times* (UK).
- Heyzer, N. (1994). *The trade in domestic workers*. London: Zed.
- IOM (International Organization for Migration) (1998). *Trafficking in Migrants*. (Kwartaalbulletin). Geneva: IOM.
- Judd, D. & S. Fainstein (1999). *The tourist city*. New Haven: Yale University Press.
- Kempadoo, K. & J. Doezema (Eds.) (1998). *Global sex workers: Rights, resistance, and redefinition*. London: Routledge.
- Lim, L. (1998). *The sex sector: The economic and social bases of prostitution in Southeast Asia*. Geneva: International Labor Office.
- Lin, L.-Ch. & M. Wijers (1997). *Trafficking in women, forced labour and slavery-like practices in marriage, domestic labour and prostitution*. Utrecht: Stichting tegen Vrouwenhandel (STV), and Bangkok: Global Alliance Against Traffic in Women (GAATW).
- Parreñas, R.S. (2001). *Servants of globalization: Women, migration and domestic workers*. Stanford: Stanford University Press.
- Philippines Information Service (1999). Filipina Brides. <http://www.pis.or.jp/data/tothug.htm>
- Ribas-Mateos, N. (nog te verschijnen). *Mediterranean in the age of globalization: Migration, welfare, and borders*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Sassen, S. (1998). *Globalization and its discontents: Essays on the mobility of people and money*. New York: New Press.
- Sassen, S. (2001). *The global city: New York, London, Tokyo*. (2e ed.). Princeton: Princeton University Press.
- Shannon, S. (1999). The global sex trade: Humans as the ultimate commodity. *Crime and Justice International*, May, 5-25.
- Yeoh, B., S. Huang, & J. Gonzalez III (1999). Migrant female domestic workers: debating the economic, social and political impacts in Singapore. *International Migration Review*, 33 (1), 114-136.

Beeldmateriaal

© Cosmos.